

De ontwikkeling van het Nederlandse gevangenisstelsel vanaf de 19^e eeuw.

Mei 2004

Simone van Esch

ANR 304542

Universiteit van Tilburg

Inhoud

1.0 Inleiding

2.0 Gevangenisstelsels in de 18^e eeuw.

2.1 Het Pennsylvania stelsel in de 18^e eeuw

2.2 De Nederlandse uitwerking van het Pennsylvania stelsel, het strafstelsel in de 19^e eeuw.

3.0 Veranderingen in het gevangeniswezen in de 20^e eeuw

3.1 De periode voor WO II

3.2 De periode na WO II

4.0 Veranderingen in het gevangeniswezen in de 21^e eeuw

5.0 Conclusie

1.0 Inleiding

Sinds de 19^e eeuw, tijdens het opkomen van het gevangeniswezen in Nederland en het verdwijnen van de tuchthuizen is er veel veranderd. In dit paper ga ik onderzoeken wat er nu precies veranderd is aan het gevangeniswezen sinds de 19^e eeuw. Voordat ik bij de 19^e eeuw aanbeland werp ik eerst een blik op de gevangenisstelsels van de 18^e eeuw ter voorbereiding op het begrip over het Nederlandse gevangenisstelsel vanaf de 19^e eeuw. Begripsvorming omtrent de gevangenisstelsels uit de 18^e eeuw is noodzakelijk voor de herkenning en uiteenzetting van het Nederlandse stelsel. De basis van het Nederlandse gevangenisstelsel, het Pennsylvania stelsel, is immers in de 18^e eeuw ontstaan.

In hoofdstuk 2 worden de gevangenisstelsels uit de 18^e eeuw besproken, waarna in paragraaf 2.1 gekeken wordt naar het Pennsylvania stelsel alvorens in paragraaf 2.2. het Nederlands stelsel van de 19^e eeuw te bespreken. In hoofdstuk 3 zal ik vervolgens ingaan op de veranderingen in de 20^e eeuw, verdeeld in de periode voor WO II (paragraaf 3.1.) en de periode daarna (paragraaf 3.2). In het voorlaatste hoofdstuk, hoofdstuk 4, zal ik ingaan op de huidige veranderingen in het gevangenisstelsel in de 21^e eeuw, waarna ik in hoofdstuk 5 af zal sluiten met een conclusie.

2.0 Gevangenisstelsels in de 18^e eeuw.

In de 17^e en 18^e eeuw raakte het stelsel van tuchthuizen sterk in verval doordat de oorspronkelijke doelstellingen van het tuchthuis kwamen te vervallen.¹ Straf door opsluiting was echter overal bekend en geaccepteerd, maar diende in een nieuw en efficiënter jasje gegoten te worden. De Klassieke Richting ontstond. Diverse schrijvers, zoals Coornhert² en later Beccaria³ pleitten al voor humanisering van het strafstelsel, waarbij de dood- en lijfstraffen afgeschaft moesten worden. Beide schrijvers zien meer heil in gevangenisstraffen ter voorkoming van misdaad. In de 18^e eeuw zijn dan ook verschillende gevangenisstelsels ontstaan onder invloed van diverse schrijvers. In 1777 verschijnt *The State of Prisons in England and Wales*, van de hand van schrijver John Howard. Als ervaringsdeskundige kaart hij de slechte toestanden in de gevangnissen aan.

---

¹ Voor meer informatie over het tuchthuis systeem verwijs ik naar Rijksen 1980, p. 16

² Coornhert *Boeventucht of middelen tot mindering der schadelijke lediggangers*, 1587

³ Beccaria, *Dei delitti è delle pene*, 1764

Zijn voorstel is dan ook om gevangenen overdag nuttig werk te laten verrichten en hen 's avonds in eenzaamheid op te sluiten ter verbetering. De sterk humane ideeën van John Howard vinden navolging over de hele wereld, allereerst in Amerika vanaf het einde van de 18e eeuw. Er kunnen in de 18^e eeuw vier nieuwe typen gevangenisstelsels worden onderscheiden:

1. Het Pennsylvania stelsel. Omdat dit stelsel vanaf de 19^e eeuw in zekere mate door Nederland is overgenomen zal ik dit stelsel uitgebreid in paragraaf 2.1 aan de orde laten komen. Het Pennsylvania stelsel kende veel aanhangers in Europa.
2. Het Auburn stelsel (zwijgstelsel). Delinquenten mochten samen werken, maar werden in de avond opgesloten. Gevangenen werden van elkaar geïsoleerd om criminele infectie te voorkomen door het opleggen van een absolute zwijgplicht. Alleen handgebaren waren toegestaan voor communicatie. Ook contact tussen delinquenten en bewaarders was streng verboden. Dit systeem werd voornamelijk nagevolgd in Amerika.

Naast het Pennsylvania en het Auburn stelsel kwamen vooral in Groot Brittannië progressievere stelsels op.

3. Het Engelse stelsel. Het Engelse stelsel bestond uit 3 fasen; de eerste fase bestond uit een termijn van 9 maanden eenzame opsluiting, gevolgd door fase twee waarin een geschaald model van gemeenschappelijke arbeid centraal stond. Hoe beter het gedrag van de delinquent, hoe hoger de arbeidsschaal. Zodra de hoogste schaal van arbeid bereikt was hoefde slechts $\frac{3}{4}$ van de straf uitgediend te worden. Zodra $\frac{3}{4}$ van de straf uitgezeten was volgde fase 3, de voorwaardelijke invrijheidsstelling waarbij de gedetineerde onder toezicht bleef staan van de politie.
4. Het Ierse stelsel. Het Ierse stelsel veranderde fase 3 van het Engelse stelsel en voegde een fase toe. Na het uitzitten van $\frac{3}{4}$ van de straf volgde geen invrijheidsstelling maar overplaatsing naar een open inrichting waar nog 6 maanden onder toezicht gewerkt diende te worden. Fase 4 betrof vervolgens de voorwaardelijke vrijheid voor het resterende deel van de straftijd.

Nederland twijfelde in eerste instantie tussen het Ierse stelsel en het Pennsylvania stelsel⁴.

2.1 Het Pennsylvania stelsel in de 18^e eeuw

Om tot een duidelijke begripsvorming te komen van hetgeen het Pennsylvania stelsel inhoudt, zal ik in deze paragraaf uiteenzetten hoe dit stelsel in zijn werk gaat. In de Amerikaanse staat Pennsylvania ontstaat in de 18^e eeuw het Pennsylvania stelsel, een gevangenisstelsel gebaseerd op eenzame opsluiting ter verbetering van de delinquent. Dit stelsel was echter zeer extreem. Gevangenen werden 23 uur per dag in eenzaamheid opgesloten en zelfs tijdens het luchten werd contact met medegevangenen onthouden door het dragen van een zwarte kap over het hoofd. Nuttig werk werd door de gevangenen in eenzaamheid verricht op cel. Het doel van dit extreme stelsel was het terugwerpen van de delinquent op zichzelf zodat hij zijn leven zou beteren. Eenzame opsluiting was daarbij noodzakelijk om criminele infectie te voorkomen. Het nadeel van dit stelsel was, begrijpelijk, dat veel mensen krankzinnig werden en zelfmoord pleegde. Naar mijn mening heeft de staat Pennsylvania het hele principe van John Howard dan ook niet begrepen. Een dergelijk gevangenisstelsel is absoluut inhumaan, terwijl Howard alles wilde humaniseren. Het Pennsylvania stelsel van de 18^e eeuw was een cellulair stelsel, inhoudende dat iedere gevangene in afzondering in een aparte cel werd opgesloten. In dat opzicht hebben ze Howard dus niet begrepen. Het nuttige werk moest namelijk niet in alle eenzaamheid op cel verricht worden, maar tussen de medegevangenen. Pas 's avonds moest men in eenzaamheid opgesloten worden om de zonden te overdenken.

2.2 De Nederlandse uitwerking van het Pennsylvania stelsel, het strafstelsel in de 19^e eeuw.

Rond de 19^e eeuw neemt Nederland het Pennsylvania stelsel over, hetzij in een mildere vorm. Er was zeker sprake van cellulaire opsluiting, maar er was meer contact tussen gevangenen en bewaarders mogelijk en er werd meer gelucht. De wettelijke bekrachtiging van het cellulaire stelsel volgde in 1851. Volgens de wet van 28 juni 1851 (stb. nr. 68) kon eenzame opsluiting slechts worden opgelegd als de rechter een gevangenisstraf van een jaar

---

⁴ Rijksen, 1980, p. 33

of minder zou opleggen. De eenzame opsluiting mocht niet langer dan zes maanden bedragen en was alleen mogelijk als het misdrijf of de persoon van de verdachte hiervoor een bijzondere aanleiding gaf. In de tweede helft van de 19^e eeuw, tijdens de Moderne (of Nieuwe) Richting ontstond er steeds meer kritiek op het cellulaire stelsel van de Klassieke richting. De Klassieke Richting was vooral gericht op verantwoordelijkheid en schuld. Waarbij straf de vergelding voor de daad vormde. Er werd niet naar de dader gekeken maar naar de daad. De Moderne Richting legt echter meer nadruk op de pleger van het delict, niet meer op het delict zelf. De nadruk ligt hierbij op speciale preventie, niet meer op generale preventie. De dader moet weer terug kunnen keren in de samenleving. Als dit niet mogelijk is moet de samenleving tegen de delinquent worden beschermd.

3.0 Veranderingen in het gevangeniswezen in de 20^e eeuw

Het gevangeniswezen is in de 20^e eeuw ontwikkeld tot een stelsel waarbij de pleger van het delict voorop staat. De ontwikkeling van het gevangenisstelsel moet echter worden onderscheiden in twee perioden. In paragraaf 3.1 zal ik de periode voor WO II bespreken om vervolgens in paragraaf 3.2 de periode na WO II aan de orde te laten komen. Met name in de periode na WO II zijn er veel veranderingen opgetreden binnen het gevangeniswezen die nu, in de 21^e eeuw, nog steeds van wezenlijk belang zijn voor ons begrip van het Nederlandse gevangeniswezen.

3.1 De periode voor WO II

Door de strijd tussen de Klassieke Richting en de Moderne Richting is er veel veranderd in het strafstelsel van de 20^e eeuw. De Moderne Richting bestaat uit twee stromingen; de Antropologische School (daderschap wordt bepaald door fysieke kenmerken) en de Sociologische School (afkomst is bepalend voor crimineel gedrag). In plaats van de daad als uitgangspunt te nemen zoals in de Klassieke Richting, staat de pleger van het delict centraal. De bestraffing wordt afgestemd op de dader, niet meer op de daad, met als gevolg dat er diverse strafinrichtingen ontstaan. Deze inrichtingen variëren van zeer mild tot zeer streng (open inrichtingen tot Extra Beveiligde Inrichtingen). Door een capaciteitstekort in de gevangnissen na WO I werd het celstelsel doorbroken bij de zogenaamde Noodwet van

1918⁵. Deze bepaalde dat iedere gevangenisstraf in gemeenschap kon worden ondergaan. De doorbreking van het cellulaire stelsel in deze periode mag echter niet gezien worden als een volledige afschaffing van dit stelsel. Er werden slechts uitzonderingen op de regel van cellulaire opsluiting mogelijk gemaakt. De keuze van de gevangenen voor cellulaire of gemeenschappelijke opsluiting is vrij.⁶

3.2 De periode na WO II

Na de tweede wereldoorlog kwam er veel verzet tegen het cellulaire stelsel (celstelsel), het stelsel werd door veel politici getypeerd als wreed en barbaars. ‘De oplossing werd gezocht in een doelgerichte socialisering van de straf, waarbij van omgang met andere gevangenen juist een resocialiserend effect werd verwacht.’⁷ In de gevangeniswet (beginselenwet op het gevangeniswezen) van 1951 (van kracht sinds 1953) wordt het cellulaire stelsel als uitgangspunt volledig afgeschaft. In plaats van het cellulaire stelsel ontstond het regime waarbij gemeenschap voorop stond. Volgens art. 27 Beginselenwet bepaalt de Minister van Justitie of er sprake is van algehele of beperkte gemeenschap. Hierbij is contact met mede gevangenen dus geoorloofd en wordt deze niet, zoals Rijksen het noemt, “aan de samenleving ontwent”⁸. Het stelsel wordt in na WO II dus humaner. Resocialisatie krijgt na de tweede wereldoorlog een steeds grotere betekenis. De gedetineerde zou immers ooit weer in de maatschappij terugkeren en moest daar voldoende op worden voorbereid. Art. 26 en 41 van deze Beginselenwet laten ook duidelijk zien dat in het karakter van de straf voorbereiding van terugkeer in de maatschappij opgesloten ligt. Diverse artikelen in de Beginselenwet dragen zorg voor de resocialisatie van delinquenten. Dit varieert van arbeid strekkende tot het algemene nut (art. 33 lid 1) tot het bieden van scholing (art. 43). De

---

⁵ Wet van 22 november 1918, stb. 607 (Noodwet)

⁶ Het cellulaire stelsel als bedoeld in juridische literatuur is in 1951 afgeschaft. Dit betekent echter niet, dat gedetineerden sinds 1953 niet meer alleen op een cel zaten. Het enige wat wezenlijk veranderd is, is dat er geen sprake meer is van opsluiting in volledige afzondering. Contact tussen gedetineerden, met bewaarders en buitenstaanders is toegestaan.

De begrippen cellulaire opsluiting, cellulair stelsel of celstelsel worden m.i. dan ook verkeerd uitgelegd en moeten gesplitst worden in twee delen; volledige cellulaire opsluiting en gedeeltelijke cellulaire opsluiting. Gemeenschappelijke opsluiting betekent m.i. immers het beleid van meer op 1 cel en niet het beleid waarbij sociaal contact met anderen geoorloofd is. Gedeeltelijk cellulaire opsluiting betekent dan dus het beleid van socialisering van de straf, waarbij omgang met anderen geoorloofd is, maar de gedetineerde zelf in een cel is opgesloten tijdens bepaalde perioden van de dag. Om de begripsvorming echter niet teveel schade toe te brengen zal ik mij houden aan de begrippen als gebruikt in de standaard juridische literatuur.

⁷ Beks 1994, p. 61

⁸ Rijksen 1980, p. 46

rechter heeft na WO II bovendien meer strafmogelijkheden tot zijn beschikking. Het aantal soorten inrichtingen groeit na WO II en ook het aantal alternatieve straffen wordt steeds groter.

4.0 Veranderingen in het gevangeniswezen in de 21^e eeuw

In de 21^e eeuw staan er veel veranderingen op de rol als het gaat over het gevangeniswezen. Wat in veel Europese landen al langer gebruikelijk was, “meer-op-een-cel”⁹, wordt nu pas in Nederland ontdekt. De eerste proeven met dit systeem worden in Tilburg gehouden in 2003. Gemeenschappelijke opsluiting is echter nog steeds het credo. Hoewel de proeven volgens de politiek veelbelovend zijn en bijdragen aan het resocialisatieproces van de gedetineerden. Een meer verontrustende ontwikkeling is daarnaast de wens van de politiek om de resocialisatie en beperkte vrijheid van gedetineerden nog verder in te perken. Dit zou betekenen dat de overheid minder tijd en geld steekt in het resocialiseren van delinquenten en dat de resocialisatie terugvalt op de kracht van de delinquent.

Een andere ontwikkeling die op de rol staat is de privatisering van gevangnissen. Omdat ik verder echter niet ben ingegaan op de organisatie van het gevangeniswezen maar op de ontwikkeling ervan, zal ik hier dan ook niet op ingaan.

5.0 Conclusie

Wat is er nu eigenlijk veranderd in het gevangeniswezen sinds de 19^e eeuw? Nadat Nederland een milde vorm van het Pennsylvania stelsel had overgenomen en ingevoerd ontstond er in de tweede helft van de 19^e eeuw vooral kritiek op het stelsel. Volgens de aanhangers van de Moderne Richting moest de nadruk van het strafrecht niet meer liggen op het delict, maar op de dader. Het Nederlandse systeem schoof zo geleidelijk aan van generale preventie naar speciale preventie. Als gevolg van deze verschuiving ontstonden verschillende strafinrichtingen. Doordat na WO I een groot tekort aan cellen ontstond, is in 1918 met de zgn. Noodwet, het celstelsel doorbroken. Het stelsel van cellulaire opsluiting werd hiermee echter niet afgeschaft! Er bestond slechts een mogelijkheid om uitzonderingen toe te passen op dit stelsel. Na WO II kwam de gedachte op dat het celstelsel geheel moest worden afgeschaft en het werd beschouwd als een wreed, barbaars

---

⁹ De juiste terminologie zou m.i. dus gemeenschappelijke opsluiting zijn.

en inhumane stelsel. Wat na afschaffing van het celstelsel zou moeten volgen was het stelsel tot resocialisering. In 1951 werd het celstelsel dan ook definitief afgeschaft en opgevolgd door resocialisatie en alternatieve bestraffingsmogelijkheden. Ook nu, in de 21^e eeuw staan er weer nieuwe veranderingen op het programma. Voor het eerst in Nederland worden nu proeven gedaan met het “meer op een cel” principe. Dit levert een oplossing voor de wederom overvolle gevangenissen en kan bijdragen aan de resocialisatie van de delinquent. Een andere verontrustende ontwikkeling is de afschaffing van resocialisatie en beperking van de vrijheid van de delinquent in het algemeen. De overheid gaat steeds minder geld in de resocialisatie van delinquenten steken. Gaat het stelsel dan weer terug richting het oude stelsel van voor WO I? Het gevangeniswezen in Nederland is sinds de 19^e eeuw sterk veranderd. Het gevangeniswezen blijkt dus in het geheel niet statisch, maar zeer dynamisch te zijn. De 21^e eeuw zal hoogstwaarschijnlijk ook weer de nodige veranderingen met zich meebrengen. Dit is in het geheel niet nieuw. Door maatschappelijke en politieke veranderingen verandert het stelsel namelijk mee.

Literatuurlijst

Rijksen 1980

R. Rijksen, C.Kelk en M. Moerings, *Achter slot en grendel*, Alphen a/d Rijn / Brussel:
Samsom uitgeverij 1980

Beks 1994

G. Beks en H.J.Ph.G. Kaajan, *Berecht en gestraft, een geschiedenis van de rechterlijke organisatie en de strafinstellingen, 1811-1993*, Den Haag: Rijksarchief in Zuid-Holland
1994, p. 61